

Wagner in vertaling: terugblik en vooruitblik

Door Philip Westbroek

Beste medeleden van het Wagnergenootschap,

Om te beginnen zou ik graag mijn grote dankbaarheid uitspreken over de door u aan mij toegekende eer. Ik beschouw het als een voorrecht u vanavond toe te mogen spreken bij het ontvangen van het erelidmaatschap van onze vereniging wegens de door mij vervaardigde vertalingen van Wagners prozageschriften. Met grote nadruk wil ik daarbij vermelden dat deze reeks van tien delen zonder de aanhoudende aanmoediging van onze voormalige voorzitter Leo Cornelissen en het onvoorwaardelijke vertrouwen van mijn uitgever Willem Desmense nooit tot stand zou zijn gekomen. Dit geldt natuurlijk ook voor de financiële steun die het genootschap vanaf – als ik me niet vergis – het tweede deel uit de reeks heeft geleverd. Ook daarvoor mijn dank aan u allen.

In mijn presentatie aan u, alvorens Leo ons zal toespreken en Jeanette ons zal toezingen, zou ik u graag deelgenoot maken van de voortgang van het boek ‘De werkplaats van de meester’, waar ik al enige tijd aan werk. U zult ondertussen, na diverse aankondigingen en berichten over uitstel, wel benieuwd zijn naar hoe het er thans mee staat. Daarbij zal ik u in enkele globale streken deelgenoot maken van de inhoud van het boek. Maar voor ik daartoe overga, zou ik eerst kort willen terugblikken op de ‘Werdegang’ van de vanavond door u gelauwerde reeks vertalingen.

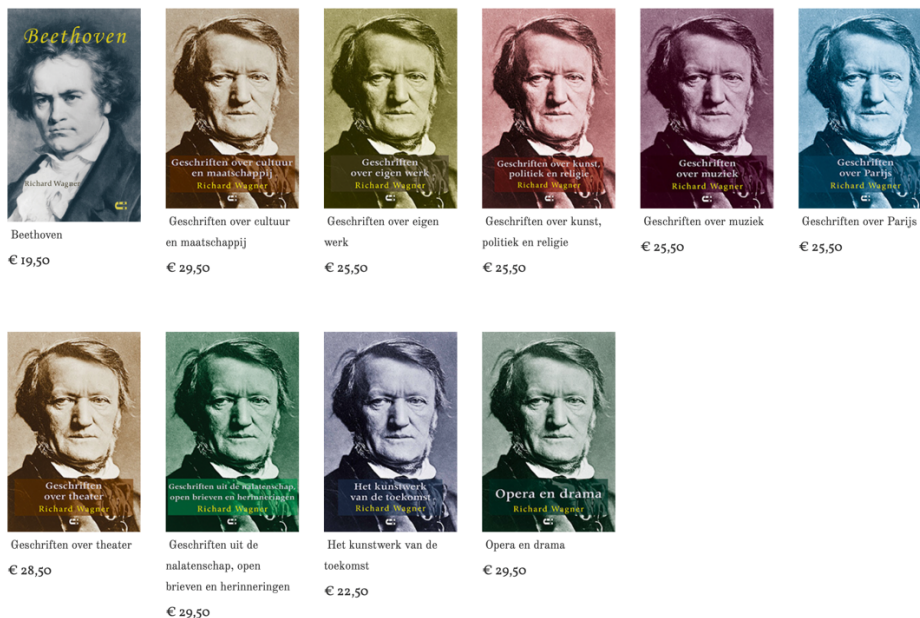
Het proza van Wagner kan soms op ons over komen als het duistere woud, waarmee Dantes Divina Commedia opent. Hoe dit te benaderen, waar te beginnen, hoe hier doorheen te komen? Tussen 2013 en 2020, om precies te zijn tussen de viering van Wagners 200^{ste} en Beethovens 250^{ste} geboortjaar is de reeks van tien delen tot stand gekomen. Dat het project deze omvang zou krijgen en daarmee – op enkele minder relevante ‘snippers’ na – het gehele proza van Wagner, exclusief zijn brieven en Mein Leben, in het Nederlands beschikbaar zou komen hadden we van tevoren niet kunnen bedenken. Zelf was ik door mijn afstudeerscriptie en later ook mijn proefschrift zo’n twintig jaar geleden in contact gekomen met Wagners proza. Mijn focus lag toen op de theorie van het Gesamtkunstwerk. Bij de bestudering van met name de Züricher Reformschriften werd ik getroffen door Wagners eigenzinnigheid, originaliteit en vermogen complexe terreinen van de kunst, cultuur, maatschappij, filosofie en religie met elkaar te verbinden. Hoeveel kritiek je soms ook op aspecten als taalgebruik of logische consistentie kunt hebben, het was meteen duidelijk voor me dat hier een originele geest aan het woord was die zijn plaats verdient in de rij van de ‘denkende kunstenaars’ zoals Schiller, Schönberg of Brecht.

Met het oog op het Wagnerjaar 2013, terwijl we ondertussen bezig waren met het optuigen van het grote congres van dat jaar als samenwerking van het WGN, de UvA, DNO en het Goethe-Instituut, stelde ik zonder hoop op succes het idee voor aan Uitgeverij IJzer om *Das Kunstwerk der Zukunft* in het Nederlands uit te brengen. Ik had mijn verzoek al helemaal ingedekt met excuses als ‘het is maar een korte tekst’ e.d., maar dat was allemaal niet nodig. Tot mijn verbazing ging Willem akkoord. Dit eerste deel verscheen rond Wagners 200^{ste} geboortedag en werd goed in de pers ontvangen. Mede als gevolg daarvan durfde Willem een tweede deel aan met een bundeling van andere belangrijke teksten, die een overzicht boden van Wagners opvattingen over *kunst, politiek en religie*. Deze bundel verscheen vlak voor ons grote congres dat jaar.



Over het idee om ook een vertaling van *Oper und Drama* te maken zei de uitgever: ‘Ach, zo’n werk zal nooit op nummer 1 in de Ako-boekentoptien terecht komen, maar er is wel, zij het een zeer kleine, constante groep geïnteresseerde lezers voor.’ Wagners meest omvangrijke tekst verscheen in het Nederlands in 2014. De jaren daarop volgden de vanaf nu thematisch geordende delen *Geschriften over eigen werk* (2015), *muziek* (2015), *theater* (2016), *cultuur en maatschappij* (2017), *Parijs* (2018) en tenslotte de *Geschriften uit de nalatenschap, herinneringen en open brieven* (2019). Als ‘toetje’ op de reeks volgde een officieus tiende deel *Geschriften over Beethoven* in 2020, maar dit was een heruitgave van de reeds eerder uitgekomen teksten over Beethoven ter ere van diens 250^{ste} geboortejaar. Hierin kon natuurlijk het Festschrift dat Wagner zelf voor diens 100^{ste} geboortejaar had geschreven niet ontbreken.

Nu ligt hier voor ons een aanzienlijke stapel van tien boeken en de vraag: wat moeten wij hiermee? dringt zich aan ons op. Van ons congres kan ik me herinneren dat Nike Wagner de vraag aan ons voorlegde: ‘Waarom Wagner vieren?’ (‘Wozu Wagner feiern?’). In die geest kunnen wij ons afvragen: waarom Wagner vertalen of zelfs waarom Wagner lezen? En nu kom ik bij het tweede gedeelte van mijn verhaal van vanavond: het boek.



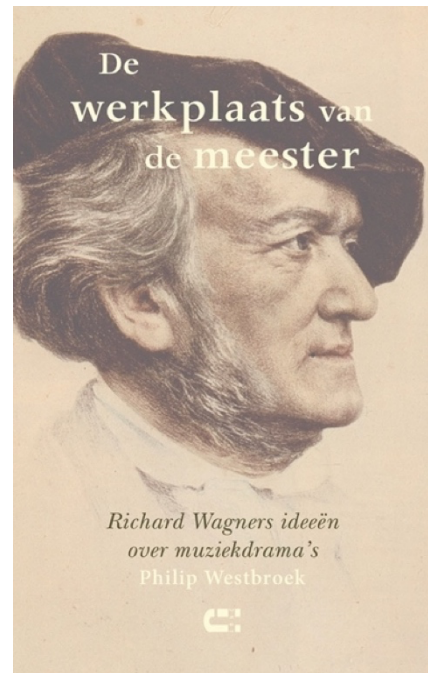
Naar de titel, ‘*De werkplaats van de meester*’, heb ik niet lang hoeven zoeken. Deze spookte al jaren door mijn hoofd. Als ik ooit eens een monografie over Wagner zou schrijven, dan zou die deze naam krijgen. Maar waarom zou ik nog iets toevoegen aan de schier onafzienbare hoeveelheid secundaire werken over Wagner? Het antwoord op die vraag schulde nu juist in de vertalingen van zijn prozageschriften. In de enorme hoeveelheid Wagnerliteratuur bestaat er geen handzame inleiding die haar uitgangspunt neemt in Wagners geschriften zelf. In vrijwel alle studies staan immers zijn opera’s op de eerste plaats. Dat is alleszins begrijpelijk, maar juist hierdoor blijven de prozateksten grotendeels terra incognita.

Vol goede moed zette ik me dus aan het werk, al werd het schrijven de afgelopen jaren diverse malen onderbroken door thuisonderwijs aan de kinderen wegens de pandemie, onderwijsvernieuwing op de universiteit en andere zaken die mijn aandacht opeisten. Maar sinds de laatste lockdown is het werk hervat en wordt het zicht op afronding steeds concreter.

Het boek biedt een kijkje in de intellectuele werkplaats van Wagner, de meester, die door Nietzsche na zijn afval van het Wagnerdom nog wel eens bespot werd met de woorden: ‘Im Namen des Vaters, Sohnes und heiligen Meisters’. Wagner, met zwarte baret, gekleed in de jaren ’60 als een 16de-eeuwse gildemeester of Meistersinger, cultiveerde bewust dit oud-Duitse imago. Hij liet ons daarbij ook veelvuldig meekijken in zijn werkplaats door de ononderbroken stroom geschriften waarmee hij de

wereld om hem heen ongevraagd in de rol van 'leerling' dwong en ook wij moeten dit spel maar even meespelen.

Het boek is bedoeld als een vademecum, een helpende hand, een Vergilius die de potentieel geïnteresseerde lezer houvast biedt op zijn of haar reis door het duistere woud van Wagners geschriften. Daarbij gaat het boek in op de ook voor u, Wagnerliefhebbers, relevante vraag: welke meerwaarde kan de bekendheid met Wagners ideeën hebben voor een beter begrip of een groter genot van zijn muziekdrama's? Niet zelden worden theorie en praktijk, proza en muziekdrama, immers in de beeldvorming nog drastisch van elkaar gescheiden. 'Zijn muziek is prachtig, maar zijn proza onverteerbaar!' hoor je ook onder de liefhebbers niet zelden. Dit boek is geen polemische kruistocht tegen deze opvatting, want Wagner geeft je genoeg in handen om hierin te volharden. Het is wel een handreiking naar diegenen die willen weten welke persoonlijke worstelingen, zoektochten, teleurstellingen, ambities en inspanningen schuilgaan achter deze muziekwerken. Daarbij was Wagner een spiegel van zijn tijd, bestrijkt hij een flink deel van de 19de eeuw waarin het Bildungsbürgertum allengs afbrokkelt en de kunst haar verheffende belofte steeds minder goed waar kan maken en de Duitse cultuur haar aanloop neemt voor de desastreuze stappen die ze in de 20ste eeuw zou zetten. Wagner verdient vanuit dit perspectief niet alleen als doener, maar ook als denker onze aandacht.



De werkplaats neemt, zoals gezegd, de teksten van Wagner als uitgangspunt. Deze worden ingebed in de verschillende fasen van zijn turbulente levensloop en hierbij wordt er steeds een bruggetje gemaakt naar de muziekdrama's die in de betreffende perioden zijn ontstaan. Hierbij houden we dus steeds de hierboven gestelde vraag in het achterhoofd: wat kunnen we van deze teksten leren over zijn opera's?

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan Wagners zoektocht naar een eigen vorm. De vroege geschriften, waaronder die uit Parijs, geven een levendig beeld van Wagners worsteling met de vorm, zijn experimenten met de Franse opéra comique en de grand opéra en uiteindelijk zijn herontdekking van de Duitse stijl. De keuze voor mythen, sagen en legenden als operastof brengt Wagner in de *Holländer*, *Tannhäuser* en *Lohengrin* tot het voortbouwen op de traditie van Weber, maar hij zet daarbij een grote stap voorwaarts.

Wat in de periode tot de Maartrevolutie allemaal halfbewust, half intuïtief in Wagner giste, wordt in de eerste jaren van zijn ballingschap in Zürich systematisch aan het papier toevertrouwd. In de grote Züricher Reformschriften legt Wagner zijn volwassen theorie van het Gesamtkunstwerk neer en werkt tegelijkertijd aan de indrukwekkende toepassing hiervan in de *Ring*. Het tweede hoofdstuk gaat dieper in op deze teksten, plaatst ze tegen de achtergrond van de uitgebreide lectuur die Wagner tot zich had genomen toen hij nog in Dresden woonde en werkte en gaat in op zijn revolutionaire idee van de emancipatie van het 'zuiver menselijke'. Dit idee, dat zijn wortels heeft in het verlichtingsdenken van onder anderen Schiller blijft Wagners kunst utopische project beheersen tot zijn laatste werk, al neemt het steeds andere vormen aan.

Na het lezen van Schopenhauer maakt Wagners wereld bestormende tromgeroffel plaats voor melancholieke introspectie. Niet in de laatste plaats heeft zijn amoureuze obsessie met Mathilde Wesendonck hieraan bijgedragen en het resultaat van dit alles is – om met Nietzsche te spreken – Wagners 'opus metaphysicum' *Tristan und Isolde*. Dit is het onderwerp van het derde hoofdstuk, waarbij we ook dieper ingaan op de vraag hoe Wagner zijn theorie van het Gesamtkunstwerk kan verbinden met Schopenhauers muziekfilosofie.

Het vierde hoofdstuk gaat in op de vraag naar Wagners cultuurnationalisme. Naast het universele van het zuiver menselijke, dat eerder aan de verlichting schatplichtig lijkt, speelt de nadruk op de 'deutsche Geist' een belangrijke rol, waarbij Wagner ook erfgenaam van de romantiek is. Hoe verhouden deze twee kanten zich tot elkaar, hoe moeten we Wagners antisemitisme in dit licht begrijpen en op welke wijze komt Wagners cultuurnationalisme tot uitdrukking in *Die Meistersinger von Nürnberg*?

Het vijfde en laatste hoofdstuk gaat in op de religieuze omwenteling van de late Wagner. Centraal hierbij staan de zogenaamde 'Regenerationsschriften', waarin Wagner zijn ideeën uiteenzet voor het grondvesten van een kunstreligie. De filosofische en artistieke herontdekking van religie is een verschijnsel dat we bij diverse denkers en kunstenaars in de 19de eeuw aantreffen. Wat is er bijzonder voor Wagners positie in dit verband en hoe komt zijn geestelijke zoektocht naar de zuivere mens tot uiting in zijn *Parsifal*?



In enkele appendices worden de belangrijkste data van Wagners leven en werk op een rij gezet en is een chronologische lijst van alle geschriften opgenomen met daarbij het nummer van het deel van de reeks waar dit te vinden is. Ook is een beknopte bibliografie opgenomen van geraadpleegde en aanbevolen literatuur.

Ter afsluiting wil ik hier graag de hoop uitspreken dat deze 'lectuur van de toekomst' u een handreiking zal bieden bij het ontsluiten van Wagners proza. Het is verwonderlijk dat een dergelijke monografie ook in de internationale Wagnerliteratuur niet te vinden is. Ook het in alle andere opzichten zeer heldere en toegankelijke boek van Magee, *Wagner and Philosophy*, laat opvallend genoeg Wagners kunstgeschriften grotendeels links liggen en waar deze al ter

sprake komen is de behandeling ervan vluchtig en allerminst systematisch. Dit boek poott deze leemte te vullen.

Met deze woorden zou ik mijn 'Mitteilung an meine Freunde' willen afsluiten voor nu. Nogmaals zou ik u willen danken voor uw aandacht en steun in al die jaren en met de door u toegekende eer ben ik me ervan bewust dat ik me in een rij van roemruchte musici en zangers mag scharen die zich al decennialang hebben ingezet voor de beoefening en verspreiding van Wagners culturele erfgoed.

Philip Westbroek, 10 mei 2022

Het boek 'De werkplaats van de meester' wordt eind 2022 verwacht. De vertalingen van Wagners proza geschriften worden uitgegeven door Uitgeverij IJzer in Utrecht.

